

Kvarteret Urmakaren i Sigtuna

Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll

Fornlämning Sigtuna 195:1
Kvarteret Urmakaren 9
Sigtuna stad
Sigtuna kommun
Stockholms län
Uppland

Kristina Jonsson

Kvarteret Urmakaren i Sigtuna

Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll

Fornlämning Sigtuna 195:1
Kvarteret Urmakaren 9
Sigtuna stad
Sigtuna kommun
Stockholms län
Uppland

Kristina Jonsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Översiktsbild över den inre delen av arbetsområdet. Foto mot S av Kristina Jonsson.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-413-9

Tryck: Just Nu, Västerås 2015

Innehåll

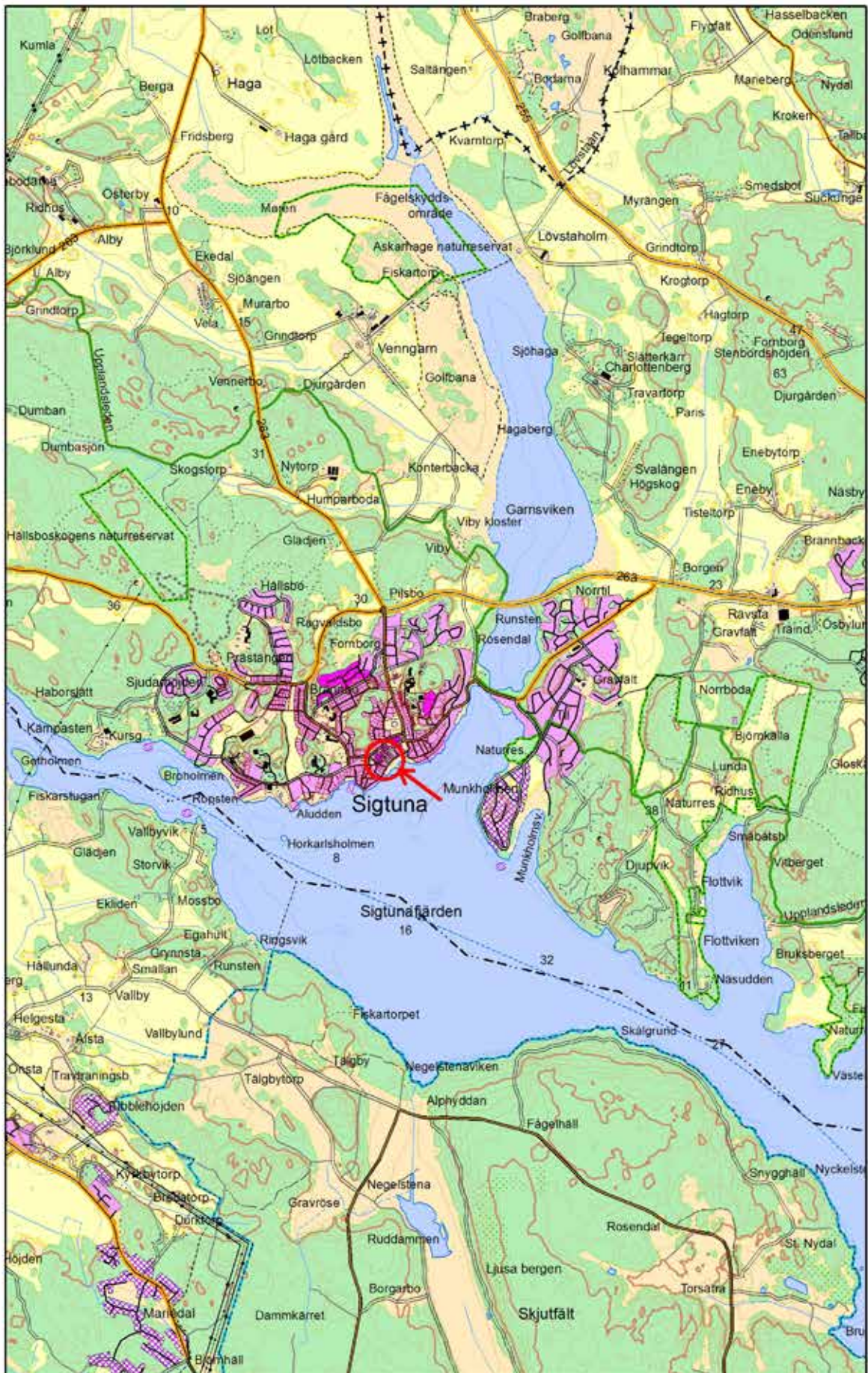
Sammanfattning	5
Inledning.....	7
Historisk bakgrund	8
Sigtuna stad.....	8
Arkeologi i Sigtuna	8
De stora slutundersökningarna.....	8
Kvarteret Urmakaren.....	10
Den arkeologiska förundersökningen.....	11
Undersökningsområde.....	11
Syfte och genomförande.....	11
Resultat.....	12
Referenser.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Sammanfattning

I februari 2015 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård en arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll i samband med markingrepp inom fastigheten Urmakaren 9 i Sigtuna stad. Syftet med schaktningen var att dränera grunden längs två sidor av ett hus på en villatomt, som ligger inom fornlämningsområde Sigtuna 195:1 (stadslager). Den arkeologiska schaktkontrollen genomfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län, och utfördes av Kristina Jonsson från KM. Uppdraget beställdes och bekostades av fastighetsägaren Magnus Sandström.

I Sigtuna har ett stort antal mindre arkeologiska undersökningar genomförts, och några större i fyra av de centralt belägna kvarteren i medeltidsstaden. Undersökningarna har visat att Sigtuna grundades någon gång under 900-talets andra hälft, och medeltida bebyggelse lämningar och gravar med datering fram till åtminstone 1300-talet har påträffats.

Schaktkontrollen i Urmakaren 9 gav dock inga arkeologiska resultat, då man grävde i redan urschaktad mark. Schaktet som grävdes var ca 23 m² stort och grävdes till 2,2 meters djup, och innehöll endast en sentida sandfyllning.

Figur 1. Utdrag ur digitala Terrängkartan. Platsen för undersökningen är markerad med en röd ring och en pil. Skala 1:50 000.

Inledning

I februari 2015 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll i samband med markingrepp inom fastigheten Urmakaren 9 i Sigtuna stad (för tomtens läge, se figurer 1 och 2). Syftet med schaktningen var att dränera grunden längs två sidor av ett hus på en villatomt, som ligger inom fornlämningsområde Sigtuna 195:1 (stadslager). Den arkeologiska schaktkontrollen genomfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län (dnr 4311-38293-2014), och utfördes av Kristina Jonsson från KM. Uppdraget beställdes och bekostades av fastighetsägaren Magnus Sandström.

Figur 2. Läget för undersökningsytan i centrala Sigtuna (markerat med en blå ring och en pil). Utdrag ur digitala Fastighetskartan, skala 1:10 000.

Historisk bakgrund

Sigtuna stad

Sigtuna är, om man bortser från det vikingatida Birka med dess urbana funktioner, Sveriges äldsta stad. Den grundlades runt år 980 som en efterföljare till Birka, och hade tidigt en kyrklig prägel. I början av 1060-talet inrättades ett biskopssäte i staden av ärkebiskop Adalbert av Bremen, och i Adam av Bremens historia om Hamburg-Bremenstiftet från omkring 1070 omnämns Sigtuna som en kristen motpol till det hedniska Gamla Uppsala. Mynt slogs tidigt i staden, de äldsta är från perioden 995–1030 och har präglats för kung Olof Eriksson (Skötkonung) och Anund Jakob Olofsson (Tesch 2008:324 med referenser; Ros 2009:9).

Sigtuna har sannolikt haft en reglerad tomt-, kvarters- och gatustruktur sedan staden anlades. Tidigt byggdes också ett flertal stenkyrkor i staden. Under den äldsta tiden begravdes dock de döda utanför det bebyggda området, i de för Sigtuna unika så kallade gravgårdarna – ett mellanting mellan gårdsgravfälten på landsbygden och stadskyrkogårdarna. Gravgårdarna förefaller inte ha haft någon kyrko- eller annan kultbyggnad (Tesch 2000:4ff, 2008:333ff).

Arkeologi i Sigtuna

De stora slutundersökningarna

Ett stort antal arkeologiska undersökningar har gjorts i Sigtuna genom åren. Många av dem har varit små schaktkontroller som den som redovisas i denna rapport, men det har även genomförts några stora slutundersökningar av den medeltida stadsbebyggelsen. De sistnämnda har gjorts i kvarteren Trädgårdsmästaren (1988–90), Urmakaren (1990–91), Professorn (1995–96, 1999–2000) och Humlegården (1976, 2006) (se figur 3). Resultaten redovisas inte i detalj här, med tanke på denna rapportens begränsade ambitionsnivå.

Den första stora undersökningen, som gjordes i kvarteret Trädgårdsmästaren (korsningen Stora gatan/Lilla torget), har legat till grund för stora delar av den bild som sedan har etablerats gällande Sigtunas tillkomst och stadsgårdarnas utseende. Det som etablerades var att staden föreföll ha anlagts på jungfrulig mark, och att man inledningsvis lade ut en tomtstruktur markerad med diken. Därefter tillkom en strikt reglerad stadsplan, med stadsgårdar som var indelade i fyra funktionsbaserade zoner. Stadsgårdarna var 30–40 meter långa och 7–8 meter breda. Ett problem med utgrävningen i Trädgårdsmästaren var dock att den inte blev riktigt avrapporterad förrän en sammanställning i rapportform gjordes år 2011. Det har därför varit svårt för andra forskare att testa de hypoteser som framlades efter undersökningen. Efter senare undersökningar har vissa hypoteser ifrågasatts, till exempel gällande tomtdikenas ursprunglighet och funktion. Man har också kunnat se att tomtstrukturen och zonindelningen inte alltid varit så rigid som tidigare föreslagits (Wikström 2011:10).

Undersökningarna i kvarteret Professorn finns inte heller avrapporterade på annat sätt än som enkla rapportsammanställningar tillgängliga på Sigtuna museums hemsida (Wikström 2008b, 2008c). I Professorn 1 (hörnet Stora gatan/Gröna gränd) påträffades lämningar från tre stadsgårdar daterade till mellan 900-talets slut och högmedeltid (1200- till 1300-tal) (Wikström 2008b). I Professorn 4 (mot Långgränd) fann man bebyggelse från 1100- till 1300-tal. Vid 1100-talets mitt löpte Mälarens strandlinje där, och den äldsta bebyggelsen hade uppförts på plattformar som gick ut i vattnet. Man fann även fynd så gamla som från 1000-talet vilka sannolikt hamnat i vattnet som avfall.

Mer spektakulära fynd gjordes också i den gamla strandkanten, som till exempel två guldringar och delar från två eller tre halsband med pärlor av guldfiligran, guldfolie och karneol (Wikström 2008c).

Undersökningen 1976 i kvarteret Humlegården (den nord-sydliga markeringen på planen i figur 3) påvisade två eller tre faser med bebyggelse i den södra delen, men ingen i den norra. Inga gravar påträffades, men vid undersökningen 2006 (den väst-östliga markeringen) utgjordes den norra halvan av undersökningsytan av en kyrkogård som varit i bruk från ca 1080 fram till sekelskiftet mellan 1200 och 1300-tal. Den södra halvan hyste bebyggelse från sent 900-tal till tidigt 1100-tal. Äldre bebyggelse påträffades även under kyrkogården, och totalt undersöktes delar av minst 30 byggnader tillhörande sex stadsgårdar. Mellan kyrkogården och bebyggelsen löpte en stenlagd gata som har tolkats fungera som en processionsväg mellan stadens kyrkor (Wikström 2008a:9ff).

Inte heller från undersökningen i kvarteret Urmakaren 1990–91 föreligger en arkeologisk rapport, men materialet har bearbetats och delvis redovisats i en bok publicerad 2009 (Ros 2009). Resultaten redovisas nedan i kommande underkapitel.

Figur 3. De gröna fälten visar lägena för de stora arkeologiska undersökningarna som har gjorts i Sigtuna. Den röda markeringen motsvarar schaktet i kvarteret Urmakaren som denna rapport berör. Skala 1:3 000. Plan: Kristina Jonsson.

Kvarteret Urmakaren

Undersökningen 1990–91 i Urmakaren berörde bebyggelse i huvudsak daterad från sent 900-tal till 1300-tal, men där fanns också enstaka yngre lämningar. Byggnaderna, som uppgick till 74 i antal, uppvisade en stor variation i konstruktion och funktion: där fanns en- och tvårumstugor, loftstugor, större hallar, stekarehus, härbren och bodar. Bland byggnaderna tolkades en ha fungerat som mynthus, där mynt präglades för kung Olof Skötkonung (hus A79 i den centrala västra delen i figur 4). I huset påträffades två blystycken på vilka myntstampar prövats (Ros 2009:65ff).

Kvarteret Urmakaren gränsar till den så kallade museitomten, kvarteret Sankt Gertrud, där ytterligare en av Sigtunas medeltida kyrkor har legat. Vid undersökningen påträffades i kvarterets nordvästra del 67 gravar som tolkats tillhöra denna kyrkas gravplats (Ros 2009:81ff, se figur 4). Det råder delade meningar om vilken ålder den kända stenkyrkan och gravplatsen har. I tidigare forskning har man menat att kyrkan uppförts under sent 1000-tal och att den föregåtts av en äldre träkyrka. Jonas Ros, som var fältarbetsledare vid undersökningen 1990–91, har dock i sin fasindelning förlagt stenkyrkans uppförande och kyrkogårdens brukningstid till perioden mellan ca 1150/60 och 1230/40 (Ros 2009:81). Anders Söderberg menar emellertid, med utgångspunkt i ¹⁴C-dateringar av gravar från Urmakaren och Sankt Gertud, att den fasindelning som Ros redovisat kan ifrågasättas och att förekomsten av gravar som är så gamla som från kring år 1000 talar för den tidigare föreslagna dateringen av stenkyrkan. Söderberg påtalar också att gravarnas tidiga datering tyder på att en så kallad gravgård kan ha funnits på platsen innan den äldsta träkyrkan uppfördes (Söderberg 2013:48ff). I ett svar på Söderbergs artikel går dock Ros emot detta resonemang, med motiveringen att ¹⁴C-dateringarna har ett alltför stort spann för att med säkerhet kunna vara avgörande för fasindelningen. Ros påtalar också att det faktum att gravplatsen har funnits åtminstone sedan tidigt 1000-tal snarare talar för att den äldsta bebyggelsen som påträffades under den kan vara så tidig som från 900-talets första hälft (Ros 2014:59ff).

Figur 4. Lämningar från två av de av Ros (2009) föreslagna faserna. Till vänster fas 3 (ca 1000–1050) med mynthuset. Till höger fas 6 (ca 1150–1200) med gravar i norr. Ritningar av Jonas Ros, ur Ros 2009.

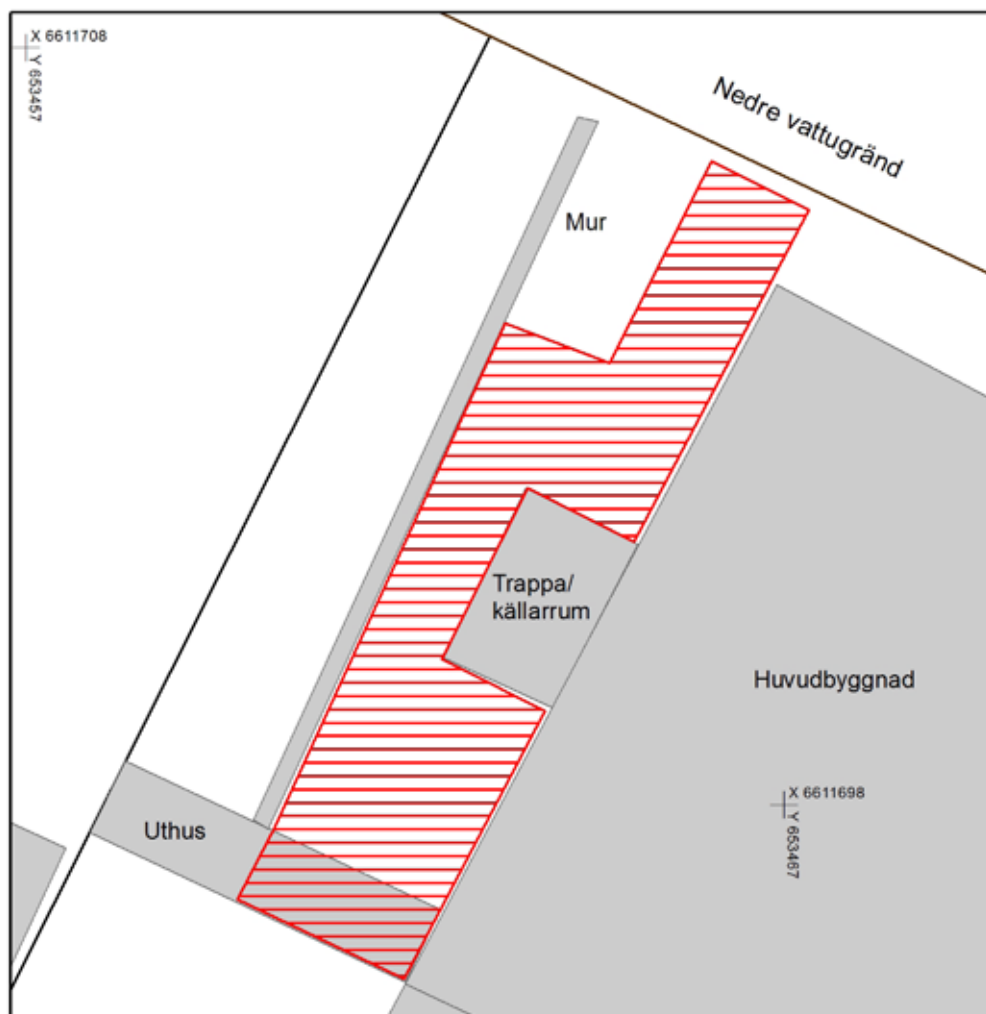
Den arkeologiska förundersökningen

Undersökningsområde

Undersökningen gjordes inom den del av tomten som utgör ingångspartiet till byggnadens huvudentré. Hela den berörda ytan var vid undersökningstillfället belagd med betongplattor. Schaktet omfattade så gott som hela den plattbelagda ytan, från byggnadens grund och fram till en betongmur som utgör stommen till en upphöjd gräs- och buskbevuxen yta längs tomtgränsen mot nordväst (se figur 5).

Syfte och genomförande

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att dokumentera eventuella äldre kulturlager och konstruktioner om sådana framkom vid schaktningsarbetet. Om lämningar som krävde en mer omfattande dokumentation eller ett borttagande påträffades, skulle arbetet avbrytas och ärendet omprövas på nytt.

Figur 5. Plan över undersökningsområdet. Schaktet har markerats med en röd skraffering. Skala 1:100. Plan: Kristina Jonsson.

Arbetet genomfördes genom schaktkontroll, både under och efter schaktningsarbetet. Den slutgiltiga omfattningen av schaktet var ca 23 m², och det grävdes till 2,2 meters djup.

Initialt övervakades schaktningsarbetet längs den inre delen av byggnadens västra fasad, från dess sydvästra hörn och fram till den utbyggnad som motsvarar husets ingångstrappa med underliggande källarrum (se figur 5 samt rapportens omslagsfoto). Schaktet grävdes även in under det uthus som ligger längs den västra fastighetsgränsen. I den del av schaktet som var närmast trappan påträffades på en meters djup en oljetank av plåt. Den arkeologiska schaktkontrollen avbröts då tillfälligt, medan arbetet med att lyfta upp tanken pågick. Kontrollen av schaktytan direkt söder och väster om trappan genomfördes därefter genom efterbesiktning. Schaktningen norr om trappan övervakades under arbetets gång.

Enligt Länsstyrelsebeslutet skulle schaktkontroll även göras i samband med vidare schaktning längs byggnadens nordöstra sida, längs Nedre Vattugränd. Denna del blev dock avförd från undersökningen, då det uppdagades att ytan redan varit föremål för arkeologisk schaktkontroll vid tidigare arbeten.

Resultat

Eftersom nedgrävningen gjordes inom ytor som tidigare grävts ur i samband med husets uppförande, nedläggande av oljetank, ledningar m.m., så påträffades endast sentida fyllnadsmassor (jfr figur 6). Dessa bestod av mellanbrun sand med inslag av lera, samt enstaka delar av tegelstenar och tegelpannor. I botten av schaktet, på ca 2–2,2 meters djup, framkom naturlig blålera.

Figur 6. Schaktdelen i söder, före borttagande av all fyllning och oljetank. Foto mot SV av Kristina Jonsson.

Referenser

Ros, Jonas. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. Uppsala Universitet, Occasional papers in Archaeology 45. Uppsala.

Ros, Jonas. 2014. Kvarteret Urmakaren och en klosterkyrka på museitomten i Sigtuna. *Sigtuna. Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, s. 56–69. Sigtuna.

Söderberg, Anders. 2013. Om stratigrafi, tomtmönster och hantverk i kvarteret Urmakaren. *Sigtuna. Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, s. 47–70. Sigtuna.

Tesch, Sten. 2000. Det sakrala stadsrummet – den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000:1, s. 3–26.

Tesch, Sten. 2008. Sigtuna ca. 980–1200 – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*, s. 323–340. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter, Nordisk 5. Bergen.

Wikström, Anders (red.). 2008a. *På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna museum nr 33. Sigtuna.

Wikström, Anders (red.). 2008b. *Rapportsammanställning Up, Sigtuna, Professorn 1*. Sigtuna Museums Undersöknings Verksamhet (SMUV). Text författad av Sten Tesch, sammanställd och bearbetad av Anders Wikström. [<http://www.sigtunamuseum.se/>].

Wikström, Anders (red.). 2008c. *Rapportsammanställning Up, Sigtuna, Professorn 4*. Sigtuna Museums Undersöknings Verksamhet (SMUV). Text författad av Sten Tesch, sammanställd och bearbetad av Anders Wikström. [<http://www.sigtunamuseum.se/>].

Wikström, Anders (red.). 2011. *Fem stadsgårdar. Arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna museum, 1401–4645 ; 52. Sigtuna.

Tekniska och administrativa uppgifter

KM projektnr:	14138
Länsstyrelsens dnr, beslutsdatum:	4311-38293-2014, 2014-12-12
Undersökningsperiod:	23–26 februari 2015
Exploateringsyta:	23 m ²
Personal:	Kristina Jonsson
Belägenhet:	Kv. Urmakaren 9, Sigtuna stad och kommun, Stockholms län, Upplands län
Koordinatsystem:	Sweref 99TM
Koordinater:	X6611700, Y653462
Höjdsystem:	-
Inmätningmetod:	Manuell inmätning
Dokumentationshandlingar:	4 digitala fotografier förvaras i KM:s lokaler, därefter på ATA
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs